

Л.І. Бадєєва

Харківський національний університет радіоелектроніки,
канд. істор. наук, доц. каф. українознавства

ПЕРЕКЛАДИ ПОЕМИ К. РИЛЄЄВА «ВОЙНАРОВСЬКИЙ» УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Предметом статті є переклади поеми К. Рилєєва «Войнаровський» українською мовою. Поема була написана і надрукована у 1825 р. Вона поклала початок висвітленню теми мазепинського руху в російській художній літературі. Українські читачі XIX–першої половини XX ст. могли ознайомитися з твором К. Рилєєва в основному мовою оригінала. Лише завдяки зусиллям В. Сосюри і

Св. Гординського з'явилися переклади поеми українською мовою. Видатний український поет-лірик В. Сосюра звернувся до творчості К. Рилєєва, працюючи над поемою «Мазепа». Один з кращих поетів української діаспори Святослав Гординський зробив переклад поеми «Войнаровський» на замовлення однієї з українських організацій. Переклади обох авторів виконані із збереженням поетичного розміру оригіналу, аутентичною передачею змісту поеми. Належність поеми до історичного жанру залишається дискусійною. У статті звернено увагу на обставини праці В. Сосюри і Св. Гординського над перекладами поеми.

Ключові слова: поезія, переклад, мазепинський рух, Войнаровський.

Л.И. Бадеева

ПЕРЕВОДЫ ПОЭМЫ К. РЫЛЕЕВА «ВОЙНАРОВСКИЙ» НА УКРАИНСКИЙ ЯЗЫК

Предметом статьи являются переводы поэмы К. Рылеева «Войнаровский» на украинский язык. Поэма была написана и опубликована в 1825 г. Она положила начало осмыслению темы мазепинского движения в русской художественной литературе. Украинские читатели XIX–первой половины XX столетий могли ознакомиться с произведениями К. Рылеева в основном на языке оригинала. Только усилиями В. Сосюры и Св. Гординского появились переводы поэмы на украинский язык. Выдающийся украинский поэт-лирик В. Сосюра обратился к творчеству К. Рылеева в связи с работой над поэмой «Мазепа». Один из лучших поэтов украинской диаспоры Св. Гординский выполнил перевод поэмы «Войнаровский» по просьбе одной из украинских организаций. Переводы обеих авторов выполнены с сохранением поэтического размера оригинала, с точным воспроизведением содержания поэмы. Определение поэмы статье обращается внимание на обстоятельства работы В. Сосюры и Св. Гординского над переводом поэмы.

Ключевые слова: поэзия, перевод, мазепинское движение, Войнаровский.

L.I. Badyeyeva

TRANSLATIONS OF THE POEM «VOYNAROVSKY» BY K. RYLYEYEV INTO THE UKRAINIAN LANGUAGE

The article deals with the translations of the poem “Voynarovsky” by K. Rylyeyev into the Ukrainian language. The poem was written and published in 1825. The poem began to show Mazepa’s movement in the Russian fiction. The Ukrainian reader of the 19th and the first part of the 20th century could be familiar with Rylyeyev’s works mostly in the original Russian language. Only due to the efforts of V. Sosyura and S. Hordynsky some Ukrainian translations of the poem appeared. The outstanding Ukrainian lyric poet V. Sosyura, working on the poem “Mazepa”, referred to Rylyeyev’s works. One of the best poets of the Ukrainian diaspora S. Hordynsky translated the poem “Voynarovsky”. This translation was ordered by one of the Ukrainian organizations. Both V. Sosyura and S. Hordynsky translated this

poem maintaining the poetic original metre and precise rendering of the poem contents. Determination of the poem as a work of a historical genre remains debatable. The article emphasizes the circumstances under which V. Sosyura and S. Hordynsky worked on the translation of the poem.

The key words: poetry, translation, Mazeppa's movement, Voynarovsky.

Постановка проблеми. Мазепинці – українська політична еміграція XVIII століття – є об'єктом як історичних досліджень, так і відтворення її історії засобами художньої творчості, зокрема літератури. У російській поезії художнє осмислення мазепинського руху започаткувала поема К. Рилєєва «Войнаровський». Поема була надрукована в останній рік життя її автора. Цензурний дозвіл на друк поеми К. Рилєєв отримав 8 січня 1825 р. Видання поеми «Войнаровський» було здійснено московською типографією С. Селівановського з цензурними лакунами, похибками і «верноподданическими» примітками [12].

Український читач ХХ ст. рідною мовою зміг прочитати поему «Войнаровський» завдяки двом її перекладам. Перший з них був зроблений видатним українським поетом В. Сосюрою і ввійшов до збірки творів К. Рилєєва, яка побачила світ в Україні завдяки республіканському видавництву художньої літератури та у зв'язку з 130-ю річницею повстання декабристів [10]. Другий переклад поеми «Войнаровський» з'явився у 1970 р. в українській діаспорі. Виконав цей переклад видатний український поет, автор живописних і графічних робіт, мистецтвознавець Св. Гординський. З другої спроби переклад був надрукований у Клівленді та Торонто (Канада) зусиллями Сьомого куреня «Пласту», який носить ім'я саме Андрія Войнаровського [11].

В літературі відсутні спеціальні праці з аналізу обставин появи перекладів поеми «Войнаровський» українською мовою, співставлення поетичної мови оригіналу і перекладів. Більш того, про працю перекладача поеми мовчить і вступна стаття українського видання 1955 р. [10, с. 8–26]. Українські літературознавці не вивчали складну долю тексту поеми «Войнаровський», можливий вплив на творчість К. Рилєєва його перебування в Острогоську, де в другій половині XVII–XVIII ст. існував слобідський козацький полк. Різні визначення жанру поеми «Войнаровський», етапів праці К. Рилєєва над образом А. Войнаровського також робить актуальним вивчення теми. Таким чином, **метою статті** є розгляд історичної долі поеми К. Рилєєва «Войнаровський» та її перекладів українською мовою.

Виклад основного матеріалу. Поезія К. Рилєєва належить до революційного романтизму. Історичне минуле було одним із джерел його творчості, засобом вияву власних громадянських ідеалів. З метою пропаганди декабристських поглядів К. Рилєєв звернувся і до образів історичних діячів України: С. Наливайка, І. Мазепи, А. Войнаровського. Щодо часу початку праці К. Рилєєва над образом А. Войнаровського існують дві версії. Російський літератор і мемуарист ХІХ ст. Н. Греч вважав, що над поемою «Войнаровський» К. Рилєєв почав працювати ще у 1818 р. [6, с. 442]. На думку літературознавців, які вивчали розрізнений архів К. Рилєєва, це сталося п'ятьма роками пізніше, коли поет прочитав історичний твір Д. Бантиша-Каменського «История Малой России со времени присоединения её к Российскому государству...» Такої думки дотримуються, зокрема, Ю.Г. Оксман і С.А. Фомічов [14, с. 31; 13, с. 10].

На користь версії про те, що над поемою «Войнаровський» К. Рилєєв розпочав працю саме у 1823 р. говорять і публічні виступи поета з рукописними уривками поеми у Товаристві любителів російської словесності. Шістнадцятого травня 1823 року К. Рилєєв прочитав на відкритому засіданні Товариства початок поеми. Уривок «Смерть Войнаровського» учасники Товариства могли чути 7 січня 1824 р. У травні 1824 р. Н. Язипов у приватному листі писав: «Рылеев кончил своего «Войнаровского» и скоро напечатает» [13, с. 368]. Під час роботи над поемою Кіндрат Рилєєв прагнув поєднати пропаганду революційних ідей із можливістю легального друку твору. Про труднощі цього процесу поет писав у листі до Олександра Пушкіна: «Вклавши у нього [Міллера]

вірнопідданські філіппіки за нашого великого Петра, я б не мав потреби вдаватися до хитрощів, говорячи за Войнаровського» [10, с. 159]. Вплив цензури на зміст поеми «Войнаровський» відзначав і один із друзів К. Рилєєва М. Бестужев: «В усіх публічно виданих творах, як-от «Думи», «Войнаровський», «Громадянській мужності» мета Рилєєва виявляється у пристосуванні» [10, с. 176].

За своєю композицією поема «Войнаровський» побудована, в основному, у формі розповіді героя. Всі дослідники поеми звертають увагу на те, що сюжет поеми психологічно виправданий. Розвиток сюжету базується на поєднанні історично достовірних фактів з життя А. Войнаровського з деталізацією його біографії за допомогою творчої уяви автора. Варто зазначити, що біографія Андрія Войнаровського дотепер відома фрагментарно, тому історики висловлюють різні думки, намагаючись відтворити життєвий шлях небожа гетьмана І. Мазепи. Андрій Войнаровський – син рідної сестри гетьмана Олександри та її третього чоловіка Яна Войнаровського, католика і, вірогідно, природного поляка.

Народився син подружжя Войнаровських близько 1680-1681 рр. [9, с. 72]. Вихованцем гетьмана хлопець став на особисте батькове прохання після смерті матері. На початку XVIII ст. вчився у Києво-Могилянській академії, початковій кузні старшинських кадрів Гетьманату. Крім Києва, Андрій вчився у Дрезденському університеті у Саксонії, яка перебувала у династичній унії з Річчю Посполитою. Навчаючись у Дрездені, небіж Мазепи жив при дворі короля Августа II [3, с. 16].

Після смерті у 1701 р. іншого небожа гетьмана І. Обидовського, Андрій Войнаровський розцінювався у старшинському середовищі як імовірний наступник Мазепи. З 1705 р. Андрій став виконавцем особистих гетьманських доручень. У 1707 р. І. Мазепа довірив А. Войнаровському командування козацьким військом з кількох полків. Військо загалом налічувало п'ять тисяч козаків і влітку 1707 р. очікувало в районі Вісли можливого наступу шведських військ. Битви не сталося, але за час очікування військо зменшилося на півтисячі утікачів. Поганий стан дисципліни у війську А. Войнаровського викликав нарікання Петра I у листі до гетьмана [2, с. 41].

У жовтні 1708 р. саме А. Войнаровському довелося хитрувати перед Олександром Меншиковим. Мовляв, гетьман не може прибути до російського війська на з'єднання через хворобу. Дізнавшись, що І. Мазепа разом із старшиною вирішив почати антимосковське повстання, А. Войнаровський таємно залишив розташування О. Меншикова і прилучився до гетьмана у Борзні.

З актів Бендерської комісії, яка визначала долю гетьманського скарбу, Андрій Войнаровський постає у негативному світлі. Завдяки неправдивому свідочеству І. Бистрицького він із допомогою короля Карла XII домогся визнання себе єдиним спадкоємцем гетьманських коштів. С. Павленко намагається певною мірою виправдати вчинок А. Войнаровського і І. Бистрицького відсутністю упевненості в тому, що кошти І. Мазепи будуть використані на справу визволення України від царської влади [9, с. 73]. Після смерті гетьмана І. Мазепи А. Войнаровський, незважаючи на відмову від обрання гетьманом, залишився у лавах української політичної еміграції. У 1710-1712 рр. він їздив в українських справах до Криму і Стамбула, перебував на службі у шведського короля, з яким мазепинці пов'язували плани повернення в Україну. Перебравшись разом з іншими мазепинцями 1715 р. до Відня, А. Войнаровський продовжив пошук шляхів створення антиросійської коаліції. Активність небожа І. Мазепи, як й інших козацьких старшин, передусім П. Орлика, непокоїла царя Петра I. Восени 1716 р. російському царю вдалося шляхом ультиматуму домогтися від влади м. Гамбурга, в якому перебував А. Войнаровський на шляху до Швеції, видачі українського емігранта, «изменника великого государя, імператора».

А. Войнаровського підступно захопили і таємно перевезли до Росії, кинули до Петропавлівської фортеці-в'язниці. Матеріали його допитів вказують на те, що російська влада розуміла, що мазепинці є реальною політичною силою. Царська влада

розповсюдила чутки, що А. Войнаровський нібито добровільно віддав себе на царську милість [13, с. 166]. Цим чуткам вірили і декабристи. Версія про добровільне повернення А. Войнаровського міститься у його біографії, написаній А. Бестужевим. Подібного погляду дотримувався і К. Рилєєв. Підступне захоплення політичних супротивників з їх подальшим знищенням чи утриманням у неволі було звичайною практикою XVII-XVIII ст. У 1670 р. у Варшаві агенти бранденбурзького курфюрста викрали прибічника повернення Королівської Пруссії у склад Речі Посполитої Людвіка Карпштейна. З Варшави його вивезли до Кролевця (Кенігсберга) і у листопаді 1672 р. стратили [15, с. 23]. Роком раніше люди, підкуплені Варшавою, отруїли у Стамбулі українського гетьмана у вигнанні П. Тетерю, засудженого у Польщі за короля Михая Корибута Вишневецького [5, с. 280]. 2 травня 1679 р. за безпосередньої участі французького посла був таємно схоплений савойський дипломат граф Еркюле Антоніо Маттіолі. Він навечно зник у королівських в'язницях Франції, вважається, що він помер у Бастилії у 1703 році [1, с. 196]. Потрапивши у цей сумний перелік, А. Войнаровський уник страти, але йому судилося довгі роки перебувати у казематі Петропавлівської фортеці, а потім стати навечно засланим у Якутськ. Саме якутське заслання А. Войнаровського обрав К. Рилєєв за стрижень поеми. Інші деталі біографії А. Войнаровського: участь у боротьбі фастівського полковника С. Палія з татарами і ляхами, важке поранення і одруження з козачкою з «бідного хутора» К. Рилєєв вигадав. Лише в поетичній уяві поета дружина А. Войнаровського добровільно прибула у далеку Якутію, щоб мати одну долю з чоловіком. З історичних документів відомо, що А. Войнаровський був одружений з Ганною Мирович-Забілою, яка відступала разом з залишками шведсько-українського війська до турецьких володінь. Можливо, саме вона доглядала хворого І. Мазепу в останні дні його життя [9, с. 109]. У 1709 р. Г. Мирович була одружена з С. Забілою, який залишився у царському таборі. В еміграції Ганна Мирович вийшла заміж за А. Войнаровського. У подружжя народився син Станіслав, якого мати виховувала самотужки після ув'язнення чоловіка в Росії. У своєму заповіті А. Войнаровський надав дружині 50 000 талерів і охарактеризував подружні стосунки: «коханій вірній дружині, уродженій Мирович, у чесності, вірності, порядності та подружній любові». Син А. Войнаровського у дорослі літа служив у полку французької армії, яким командував П. Орлик [9, с. 109].

Знання К. Рилєєва про Малу Росію не обмежувалося літературними творами. У 1817-1818 рр. він проходив військову службу на території Острогозького повіту, де у XVII-XVIII ст. існував Острогозький (Рибінський) слобідський козацький полк. Від козацьких часів минуло усього кілька десятиліть і відлуння козащини ще було відчутним. Помітив його і К. Рилєєв, поетично змалювавши козацьку ауру Острогозька:

«Потонул в глуши садов
Городок уединённый
Острогожских козаков» [13, с. 137].

Одруження К. Рилєєва на доньці острогозького поміщика Тев'яшова надало постійного характеру зв'язку поета з колишнім козацьким краєм.

На початку XIX ст. в Україні, зокрема на Слобожанщині, поширювалася рукописна «Історія русів», надрукована лише в 1846 р. Поема К. Рилєєва не містить ознак знайомства з цим твором. «Історія русів» містить лише одне повідомлення, пов'язане з особою А. Войнаровського, невідоме з інших джерел. В ній вміщено промову гетьмана І. Мазепи, в якій, зокрема, говориться про невдалу спробу А. Войнаровського переконати царя Петра I припинити утиски українців московським військом і поновити чинність «Березневих статей» Богдана Хмельницького [8, с. 203].

Таким чином, поема К. Рилєєва «Войнаровський» належить до романтичного напрямку російської поезії. Авторіві вдалося відтворити волелюбний дух мазепинського

руху, хоча через позицію офіційної історіографії дослідження за темою не велися ні в Росії, ні в Україні.

Переклад поеми К. Рилєєва «Войнаровський» В. Сосюра зробив на початку 1950-х років у період вимушеного мовчання. Як відомо, видатний український поет ХХ ст. став об'єктом ідеологічних нападок за вірш «Любіть Україну». У лютому 1951 р. офіційний орган ЦК КПРС газета «Правда» безпідставно звинуватила В. Сосюру у «буржуазному націоналізмі», ідеологічних перекручуваннях історичного минулого України. Власні твори поета перестали друкувати. Історія України була одним із головних мотивів творчості В. Сосюри. Образ гетьмана І. Мазепи В. Сосюра розкрив в однойменній poemі, надрукованій майже через чверть століття після смерті поета. Тому звернення В. Сосюри до праці над перекладом поеми К. Рилєєва «Войнаровський» було природним, зумовленим особистими творчими задумами українського поета. Св. Гординський виконав переклад поеми «Войнаровський» на пропозицію Сьомого куреня УПС. З післямови курінного М. Грушкевича до видання поеми можна дізнатися про складнощі роботи над перекладом поеми. По-перше, із відомих причин Св. Гординський не міг отримати оригінал поеми К. Рилєєва, доцензурний зміст якої відновили співробітники Пушкінського Дому. Тому не вдалося опублікувати український переклад поеми до 250-річчя підступного захоплення А. Войнаровського царськими агентами у Німеччині, тобто в 1966 р. [11, с. 62]. Святослав Гординський зробив переклад поеми з її тексту, уміщеного в якості додатку до праці І. Борщака [11, с. 63]. Як і В. Сосюра, Св. Гординський належав до покоління українських митців, які сформувалися як особистості у період національного Відродження, уціліли в роки Розстріляного Відродження і належали до творців українського культурного простору другої половини ХХ ст. Св. Гординський залишив помітний слід своєю поетичною творчістю, працями у царині живопису і графіки, розписами церков [7, с. 173].

Переклади поеми К. Рилєєва В. Сосюри і Св. Гординського, виконані незалежно один від одного, мають спільні риси. Обидва переклади характеризуються збереженням поетичного розміру оригіналу (ямб), аутентичною передачею змісту поеми. Поліфонія поетичного слова призвела до появи змістовних нюансів. Особливо помітно посилення песимістичних ноток у змалюванні значення поразки і смерті гетьмана І. Мазепи. Оригінал поеми звучить наступним чином:

«О странник! Все предузнавали,
Что мы с Мазепой погребали
Свободу родины своей» [13, с. 186].
В.Сосюрі належить наступний переклад цих рядків:
«Тоді, бач, всі передбачали,
Що ми з Мазепою ховали
Вітчизни мрію назавжди» [10, с. 109].
У Св. Гординського читаємо:
«Чужинце! Всі ми почували,
Що разом з гетьманом ховали
Вітчизни волю ми навек» [11, с. 46].

Імовірно, посилення песимізму з питання відновлення свободи України у перекладах поеми К. Рилєєва є відлунням поразок українських визвольних змагань середини ХХ ст. Для тих же, хто не зневірився у волелюбному потенціалі України вагомо звучать наступні рядки поеми:

«... Нехай судьба
Веде Вкраїну до злощастя,
Гряде нещадна боротьба

Свободи з гордим самовластям!» [10, с. 102].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, переклади В. Сосюри і Св. Гординського поеми російського революційного поета XIX ст. К. Рилєєва «Войнаровський» зробили її часткою українського культурного простору XX ст. Пластове видання перекладу Св. Гординського визначає, що поема «Войнаровський» за жанром належить до історичних. З цим визначенням, з огляду на раніше вказані відмінності образу Войнаровського в поемі і в житті, можна погодитися лише частково. К. Рилєєву вдалося психологічно вірно передати почуття мазепинців, значення їх спроби звільнити Україну від чужоземного ярма. Заслугою В. Сосюри і Св. Гординського є збереження цього поетичного здобутку.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Борисов, Ю.В. Дипломатия Людовика XIV / Ю.В. Борисов. – М.: «Международн. отнош.», 1991. – 382 с.
2. Борщак, І. Іван Мазепа. Життя і пориви великого гетьмана / І. Борщак, Р. Мартель. – К.: вид. СП «Свенас», 1991. – 134 с.
3. Винар, Л. Андрій Войнаровський / Любомир Винар. – Мюнхен – Клівленд, 1962. – 127 с.
4. Волк, С.С. «Их вечен с вольностью союз». Литературная критика и публицистика декабристов / С.С. Волк. – М.: Современник, 1983. – 368с.
5. Володарі гетьманської булави. Історичні портрети. – [вид. 2-ге, доп.]. – К: Варта, 1995. – 560 с.
6. Греч, Н.И. Записки о моей жизни / Н.И. Греч. –М.-Л.: Академия, 1930. – 896 с.
7. Довідник з історії України / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – [2-е вид., доп.]. – К.: Генеза, 2001. – 1136 с.
8. История Русов или Малой России. Соч. Георгия Кониского... – М.: Универс. типография, 1846. – С.393– 523.
9. Павленко, С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники / С. Павленко. – [2-ге вид.]. – К.: Вид. КМА, 2009. – 602 с.
10. Рилєєв, К.Ф. Вибрані твори. Переклад з російської / К.Ф. Рилєєв. – К.: Держлітвидав, 1955. – 207 с.
11. Рилєєв, К.Ф. Войнаровський. Історична поема / К.Ф. Рилєєв. – [2-е вид.]. – Клівленд: Торонто, 1970. – 63 с.
12. Рылеев К.Ф. Войнаровский / К.Ф. Рылеев. – М.: Типогр. С.Селивановского, 1825 . – 172 с.
13. Рылеев, К.Ф. Сочинения / К.Ф. Рылеев. – Л.: Худ. литература, 1987. – 416 с.
14. Рылеев, К.Ф. Стихотворения. Статьи. Очерки. Докладные записки. Письма / К.Ф. Рылеев ; [ред., подг. текста и примеч. Ю.Г.Оксмана]. –М.: Гослитиздат, 1956. – 442 с.
15. Wojcik, Z. Rzeczpospolita wobec Turcji I Rosji. 1674-1679 / Z. Wojcik. – Wroclaw; Warszawa: Krakow, 1976. – 250 s.